

## ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У ДИСТАНТНИХ СІМ'ЯХ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

**Т. В. КОМАР**  
**О. М. ВАСИЛЕНКО**  
**О. М. ЛУНКОВ**

На сьогоднішні в Україні все більшого поширення набуває явище „дистантної сім'ї”, члени якої тривалий час перебувають на відстані один від одного внаслідок тривалої праці за кордоном. Ситуація трудової міграції батьків великим чином позначається на вихованні дітей. Адже залишившись без батьківської турботи та опіки, діти змушені самостійно знаходити відповіді на всі запитання та проблеми в колі друзів, однолітків або ж просто знайомих людей. Останні, чи то не володіючи достатніми знаннями й досвідом, чи просто не бажаючи розібратися в проблемах дитини, дають часто суперечливу і неадекватну інформацію та на свій розсуд інтерпретують факти. Внаслідок цього втрачається довіра у спілкуванні дитини з дорослими та все частіше проявляються протести, непокірність у стосунках із старшими людьми, тобто виникають проблеми в її вихованні [1, с. 18].

Сім'я як соціальний інститут завжди була у центрі уваги науковців і практиків, адже вона формує соціальні, психологічні, моральні, естетичні основи людської особистості. Питанням сім'ї та сімейному вихованню присвячені дослідження таких науковців, як А. Антонова, Т. Андрєєвої, С. Голод, Т. Гурко, А. Харчева та багатьох інших.

Проблема виховання дітей в дистантних сім'ях розглянута в працях В. Апанасенка, О. Василенко, Г. Венгер, Ф. Мустаєвої, Н. Куб'як, Д. Пенішкевич, М. Самарської, І. Трубавіної та інших науковців. Проте всі вони схиляються до однієї думки, що виїзд батьків за кордон порушує структуру сімейних та дитячо-батьківських відносин, а також породжує труднощі у вихованні та розвитку дитини.

З огляду на це, метою нашої статті є дослідження психолого-педагогічних проблем виховання дітей у дистантних сім'ях.

Питання стабільності сім'ї, члени якої тривалий час проживають на відстані один від одного, є досить суперечливим як з наукового погляду, так і з практичного досвіду. Одні вчені вважають, що тривала розлука зміцнює сім'ю, інші – навпаки, що вона спричиняє розлучення. Однак усі дослідники визнають, що у таких сім'ях найчастіше виникають труднощі у вихованні дітей. Такі сім'ї неспроможні повною мірою реалізувати основну свою функцію – виховну, сутність якої полягає у передачі дітям соціального досвіду, знань, орієнтацій, норм поведінки, вмінь і навичок, необхідних для нормальної життєдіяльності у процесі їх входження в систему суспільних відносин. Тільки грамотне сімейне виховання розвиває здібності, здорові інтереси та потреби дитини, формує правильний світогляд, позитивне ставлення до праці, сприяє прищепленню гуманних моральних якостей, розумінню необхідності дотримуватися правових і моральних норм життя й поведінки. Успіх виховання залежить від виховного потенціалу сім'ї, який, у свою чергу, залежить: від її побутових і матеріальних умов; структури та чисельності, взаємостосунків, що складаються між усіма членами родини; від особистого прикладу батьків та їхньої педагогічної культури; від специфіки самого процесу сімейного виховання [14].

На жаль, найчастіше мама, яка виїжджає за кордон, залишає дітей на батька чи престарілих родичів, які не можуть повною мірою займатися вихованням своїх дітей чи онуків через низку причин. Дослідники проблем сім'ї зазначають, що, залишившись наодинці з дітьми, у чоловіків з'являється роздратованість у спілкуванні з ними та близьким оточенням, нетерпимість до будь-яких проявів непослуху, депресивні стани, через які вони можуть запити, що також призводить до скандалу і жорсткого поводження з дітьми. Особливо важко сприймається батьком небажання дітей допомагати йому в домашній роботі, низька успішність дитини в школі, намагання відповісти грубістю і жорсткістю на прохання чи зауваження батька. В такій сім'ї відбувається відчуження дітей від батька, бо він морально деградує, так і від матері, бо втрачені з нею постійні контакти. У більшості з цих сімей відбувається формалізація відносин між батьком і дитиною або психічне насилля над дитиною, що проявляється у постійному залякуванні, приниженні, порушенні довіри [13, с. 113].

З цього приводу варто зауважити й те, що в українському суспільстві досі існують стереотипи, що великих заробітків жінки можуть досягти лише у випадку сексуальних стосунків з роботодавцем. Тому це породжує недовіру між чоловіком, який перебуває в Україні, та жінкою, яка заробляє на чужині. Всі ці негативні моменти накладають свій відбиток і на сімейних стосунки заробітчан, і на вихованні їхніх дітей [3].

Дослідниця Г. Венгер переконана у тому, що тривале заробітчанство призводить до значного порушення функціонування системи сімейних взаємин, неправильних ролей подружжя у сім'ї, низької якості виконання сімейних обов'язків членами родини. Поміж подружжям виникають розлади та перепади настрою, закомплексованість, домінування залежності в поведінці, імпульсивність, що нерідко проявляється у неналежній поведінці, конфліктах. Найвагомішою є проблема дефіциту реального спілкування подружжя [4].

На сучасному етапі проблеми важковихованості та порушень у поведінці дітей набули масового характеру і є в центрі уваги соціологів, соціальних психологів, лікарів та працівників правоохоронних органів. Пояснити причини, умови і фактори, що детермінують це соціальне явище, стало актуальним завданням сьогодення. Його розгляд припускає пошук відповідей на низку актуальних питань, серед яких найважливішим є питання сутності категорії «норма» (соціальна норма) та відхилення від неї. У стабільному суспільстві, яке стрімко розвивається, відповідь на це питання більш-менш зрозуміле. Соціальна норма – це необхідний і відносно стійкий елемент соціальної практики, що виконує роль інструменту соціального регулювання і контролю. Вона знаходить своє втілення (підтримку) у законах, традиціях, звичаях, тобто у всьому тому, що стало звичкою, міцно ввійшло в суспільний побут, у спосіб життя більшості населення, підтримується громадською думкою, відіграє роль „природного регулятора” соціальних відносин [12].

Проте в сучасному суспільстві більшість соціальних цінностей та норм знівельовано, вони вважаються застарілими й непотрібними. Крім того, сьогодні одночасно існують різні „нормативні субкультури” (від наукових співтовариств та художньої „богеми” до співтовариств наркоманів злочинців). Тому, з огляду на те, що в сучасному суспільстві зруйновані одні норми і не створені навіть на рівні теорії інші, проблема формування, тлумачення й застосування норми стає надзвичайно складною справою. Необхідність постійної боротьби соціуму з різними формами соціальної патології викликана усвідомленням неминучості появи відхилень у поведінці значної частини людей. Соціальний контроль передбачає наявність усієї сукупності засобів і методів впливу суспільства на небажані (ті, що відхиляються від норми) форми поведінки з метою їх мінімізації [12].

Зауважимо, що на сьогодні жодна теорія не може пояснити, чому виникає таке явище, як девіації. Девіація може існувати як на індивідуальному рівні, коли окремих індивід порушує норми своєї групи чи суспільства, так і на груповому рівні, коли яка-небудь група відмовляється від установлених суспільством правил. Девіантна поведінка завжди оцінюється з позицій тих норм, які існують у суспільстві. Тому одні відхилення засуджуються, а інші, навпаки, схвалюються. Так, на думку Я. Гілінського, джерелом девіації є наявність у суспільстві соціальної нерівності та високого ступеня розходжень у можливостях задоволення потреб для різних соціальних груп [7].

Науковці зазначають, що існує залежність усіх форм прояву девіації від різноманітних факторів (економічних, соціальних, демографічних, культурологічних і багатьох інших). Особливо актуальною ця проблема є на сьогодні в нашій країні, де всі сфери громадського життя потерпають від серйозних змін, відбувається девальвація колишніх норм поведінки. Встановлені способи діяльності не приносять бажаних результатів. Неузгодженість між очікуваним і реальністю підвищує напруженість у суспільстві й готовність людини змінити модель своєї поведінки, вийти за межі сформованої норми. В умовах гострої соціально-економічної ситуації істотні зміни відбуваються і в самих нормах. Найчастіше відключаються культурні обмеження, слабшає вся система соціального контролю.

Проте найбільших труднощів у пристосуванні до вимог сучасного суспільного життя відчувають діти. Відхилення в їхній поведінці є, з одного боку, результатом важких кризових процесів, які відбуваються в суспільстві, а з іншого боку, тих змін, що є в середовищі найближчого оточення: в сім'ї, в школі. Дослідження впливу сім'ї та школи на прояви порушень у дитячій психіці та поведінці дозволяють краще зрозуміти природу цих явищ, виявити основні фактори й причини їх виникнення.

Слід зазначити, що Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, прийнята на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей, яка відбулася в Організації Об'єднаних Націй у м. Нью-Йорку 30 вересня 1990 року, проголосила пріоритетність проблем дитини у суспільстві [6]. Таке рішення представників усього світу – керівників 190 держав, у тому числі й України, – зобов'язало їх „... полегшити важке становище мільйонів дітей, які живуть в особливо важких умовах, - таких, як сироти і діти без нагляду, діти робітників-мігрантів і жертви стихійних лих і катастроф, викликаних діяльністю людини, діти-інваліди і діти, які зазнають жорстокого ставлення, живуть в несприятливих соціальних умовах і зазнають експлуатації ...” [11, с. 5].

Таким чином, проголошена Декларація зобов'язала всіх учасників зустрічі керівників держав забезпечити найперші потреби дітей – у нагляді та безпеці. Проте, на жаль, сучасна сімейна ситуація часто негативно впливає на психосоціальний розвиток дітей та зумовлює виникнення порушень в їх ранній соціалізації. Значна частина дітей перебуває в стресових ситуаціях із ризиком фізичного або психічного насильства, що призводить до різних форм девіації; інші – залучені в злочинну діяльність із формуванням стійких форм делінквентної або кримінальної поведінки.

На сьогодні в більшості українських сімей існує дефіцит спілкування батьків і дітей в родинному середовищі. Наявність різних стилей сімейних взаємовідносин часто призводить до формування асоціальної поведінки неповнолітніх: дисгармонійний стиль виховних і внутрішньо-сімейних відносин, що поєднує в собі, з одного боку, потурання бажанням дитини, гіперопіку, а з іншого – провокацію дитини на конфліктні ситуації; або наявність у сім'ї подвійної моралі: для сім'ї – одні правила поведінки, для суспільства – абсолютно інші; нестабільний, конфліктний стиль виховних впливів в неповній сім'ї, в ситуації розлучення, тривалого роздільного проживання дітей і батьків; асоціальний стиль відносин в дезорганізованій сім'ї із систематичним вживанням алкоголю, наркотиків, аморальним способом життя, кримінальною поведінкою батьків, проявами маломотивованої „сімейної жорстокості” і насильства [8, с. 281].

Часто в таких сім'ях діти піддаються жорсткому ставленню. Це призводить до усвідомлення дитиною того, що вона погана, непотрібна, нелюбима. Будь-який вид жорсткого поводження з дітьми веде до важких наслідків, яких об'єднує одне – негативний стан здоров'я дитини або небезпека для її життя та соціальної адаптації.

Зауважимо, що тип реагування дітей на жорстоке ставлення залежить від віку дитини та її соціального досвіду. Разом із психічними реакціями (страх, порушення сну, апетиту та ін.), спостерігаються різні форми порушення поведінки: підвищення агресивності, виражена забіжуватість, жорстокість або невпевненість у собі, тривожність, порушення спілкування з однолітками, зниження самооцінки. Для дітей, які піддалися сексуальному насильству (або посяганню), характерним також є відхилення в сексуальній поведінці: порушення статево-рольової ідентифікації, страх перед будь-якими видами прояву сексуальності та ін. Важливим є й те, що більшість людей, які пережили в дитинстві жорстоке ставлення (насильство) дорослих, схильні відтворювати його, виступаючи вже в ролі насильника [2, с. 67].

Тому особливого значення у вихованні підростаючого покоління, формуванні повноцінної та всебічно розвиненої особистості дитини набуває виховний потенціал батьків. Основними факторами сімейного благополуччя є емоційна єдність дитини з батьками, чуттєві взаємини між членами сім'ї, атмосфера захищеності, бажаності, любові. У процесі такого сімейного спілкування формуються не лише пізнавальні властивості людини, але й складові психічного життя дитини: її самооцінка, усвідомлення власного „Я”, відчуття захищеності за будь-яких життєвих обставин, засвоєння прийомів протидії зовнішньому тискові, вироблення критеріїв ставлення до інших людей [5]. А процес соціалізації дитини, батьки якої тривалий час працюють за кордоном є зазвичай напруженим і неоднозначним. Довга відсутність батьків в щоденному житті дитини позначається на її емоційному стані. Особливо гостро відчуває дитина відсутність матері, внаслідок чого виникає загроза виникнення синдрому емоційної депривації.

Формування відхилень у поведінці дітей також тісно пов'язане з педагогічною занедбаністю, у виникненні якої велике значення має примітивність сфери потреб та мотивів особистості. Кожному варіанту порушення поведінки відповідає свій тип асинхронії розвитку. Наприклад, порушення за типом психічної нестійкості пов'язане з незрілістю емоційно-вольової та інтелектуальної сфер та затримкою статевого розвитку. Ця асинхронія посилюється ще й таким соціальним фактором, як надмірні вимоги дорослих, що також орієнтовані на паспортний, а не на реальний вік розвитку дитини. Багаторічна бездоглядність, типова для дітей із дистантних сімей, також посилює дану асинхронію [10]. Адже розрив сімейних зв'язків призводить до послаблення контролю та опіки над дітьми. Саме тому діти трудових мігрантів утворюють „групу ризику” у випадках, коли йдеться про певні соціальні девіації та ситуації зі станом здоров'я.

Тому постає необхідність дослідження й аналізу проявів соціальної поведінки дітей з дистантних сімей із подальшим розробленням ефективних стратегій вирішення їх проблем. В цьому випадку актуальним є метод експертних оцінок. Експертами в даному випадку можуть виступати представники МВС (дільничні інспектори, працівники служб у справах неповнолітніх); працівники соціальних служб, які працюють з дітьми трудових мігрантів, працівники служб у справах сім'ї та молоді; педагоги, вихователі; медичні працівники тощо [9].

Отже, поява порушень у поведінці дітей із дистантних сімей є наслідком складної взаємодії соціальних та особистісних факторів, до яких, у першу чергу, належать: дисгармонійність біологічного та соціального розвитку, нездатність соціально прийнятими способами компенсувати свою непристосованість до соціального середовища, недостатній розвиток здібностей, суперечності у

формуванні статевої свідомості і статево-рольової поведінки, низький рівень моральної та правової свідомості тощо.

Перелічені вище чинники можуть призводити до виникнення таких відхилень у розвитку особистості та поведінці, як інфантилізм, аморальність, брехливість, агресивність, відхилення від норм статевої поведінки, схильність до суїцидів тощо. Тому запобігання відхиленням у поведінці та гармонізація розвитку дитини з дистантної сім'ї повинні ґрунтуватися на знанні причин їх виникнення, своєчасній психологічній діагностиці, застосуванні сучасних технологій корекції відхилень у поведінці та активізації особистісного потенціалу дитини.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямку є дослідження соціально-психологічних особливостей розвитку дітей із дистантних сімей.

#### Список використаної літератури:

1. Апанасенко В. Особливості поведінки дітей, батьки яких працюють за кордоном / В. Апанасенко, О. Василенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія „Педагогіка. Соціальна робота”. – № 35. – Ужгород, 2015. – С. 18–20.
2. Башкатов И.П. Психология неформальных подростково-молодежных групп / И.П. Башкатов. – М.: Информпечать, 2000. – 336 с.
3. Василенко О. Психологічні особливості трансформації етнічної ідентичності в родинах трудових мігрантів / О. Василенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: „Психологічні науки” : зб. наук. праць / Голов. ред. О. Є. Блинова. – Херсон : Херсонський державний університет, 2016. – Вип. № 5. [Том 2]. – С. 90–95.
4. Венгер Г. Феномен дистантної сім'ї / Г. Венгер // Український науковий журнал „Освіта регіону” – №2 – 2013. – С. 196.
5. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2004 року. – К. : Державний інститут сім'ї і молоді, 2004. – 34 с.
6. Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей от 30 сентября 1990 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995\\_075](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_075)
7. Гилинский Я. И. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения : [учебное пособие] / Я. И. Гилинский, В. С. Афанасьев. – СПб. : СПбФ РАН, 1993. – 322 с.
8. Захаров А. И. Как предупредить отклонение в поведении ребенка / А. И. Захаров. – М., 1986. – 84 с.
9. Звітні матеріали соціологічного дослідження „Діти трудових мігрантів: особливості соціальної поведінки» в рамках проекту „Допомога дітям вулиці”. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://caritasua.org/index.php?option=com\\_content&task=view&id=220&Itemid=23](http://caritasua.org/index.php?option=com_content&task=view&id=220&Itemid=23)
10. Маланцева О. Інтеграція дітей мігрантів в систему освіти / О. Маланцева // Соціальна педагогіка: Діловий журнал для соціальних робітників і педагогів. – 2009. – №1. – С. 76–79.
11. Надання допомоги „дітям вулиці” та соціально незахищеним дітям і підліткам (інформаційно-методичний збірник) / за ред. С. Толстоухової, К. Акстманн. К. – Вип. 3-4. – 2003. – 63 с.
12. Соціальна робота : В 3 ч. / за ред. Т. Семігіної та І. Григи – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2004. – 260 с.
13. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю : [навчальний посібник] / І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. – 132 с.
14. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : [навч.-метод. посібн.] / за ред. К. Б. Шевченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка – К. : ФОП „Купріянова”, 2007. – 240 с.